

МЕДИЦИНА, ПЕДАГОГИКА И ТЕХНОЛОГИЯ: ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА

Researchbib Impact factor: 13.14/2024

SJIF 2024 = 5.444

Том 4, Выпуск 02, Февраля

JADIDLARNING TURKISTONDAGI MADANIY, SIYOSIY VA IQTISODIY FAOLIYATI (XIX ASR OXIRI – XX ASRNING BIRINCHI YARMI

Ismoilov Farid Quvondiq o'g'li

Osiyo Xalqaro universiteti 1-bosqich magistranti

Annotatsiya: *Mazkur maqolada XIX asr oxiri – XX asrning birinchi yarmida Turkistonda shakllangan jadidchilik harakatining madaniy, siyosiy va iqtisodiy faoliyati kompleks ilmiy yondashuv asosida tahlil qilinadi. Tadqiqotda jadidlarning ta'lim tizimini isloh qilish, matbuot va teatr orqali milliy ongni shakllantirishdagi roli, milliy davlatlilik va siyosiy mustaqillik g'oyalari ilgari surish jarayoni, shuningdek, iqtisodiy ong va iqtisodiy madaniyatni rivojlantirishdagi faoliyati yoritiladi. Metodologik asos sifatida tarixiy-tahliliy, tarixiy-taqqosiy, tizimli yondashuv va kontent-tahlil usullaridan foydalanildi. Tadqiqot natijalari jadidchilik harakatini faqat ma'rifiy oqim sifatida emas, balki Turkiston jamiyatini modernizatsiya qilishga qaratilgan keng qamrovli madaniy-siyosiy-iqtisodiy harakat sifatida talqin qilish zarurligini asoslaydi.*

Kalit so'zlar: *jadidchilik, Turkiston, modernizatsiya, milliy ong, madaniy islohotlar, siyosiy harakat, iqtisodiy mustaqillik, ma'rifiy uyg'onish.*

Аннотация: *В статье комплексно анализируется культурная, политическая и экономическая деятельность джадидского движения в Туркестане в конце XIX – первой половине XX века. Особое внимание уделяется реформированию системы образования, роли прессы и театра в формировании национального сознания, развитию идей национальной государственности и политической независимости, а также формированию экономического мышления и экономической культуры. В методологической основе исследования использованы историко-аналитический, историко-сравнительный методы, системный подход и контент-анализ. Результаты исследования обосновывают необходимость трактовки джадидизма не только как просветительского течения, но и как комплексного культурно-политико-экономического движения, направленного на модернизацию общества Туркестана.*

МЕДИЦИНА, ПЕДАГОГИКА И ТЕХНОЛОГИЯ: ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА

Researchbib Impact factor: 13.14/2024

SJIF 2024 = 5.444

Том 4, Выпуск 02, Февраля

Ключевые слова: *джадидизм, Туркестан, модернизация, национальное сознание, культурные реформы, политическое движение, экономическая независимость, просветительское движение.*

Abstract: *This article provides a comprehensive analysis of the cultural, political, and economic activities of the Jadid movement in Turkestan in the late nineteenth and the first half of the twentieth century. The study focuses on the reform of the education system, the role of the press and theatre in shaping national consciousness, the development of ideas of national statehood and political independence, as well as the formation of economic thinking and economic culture. The research methodology is based on historical-analytical and historical-comparative methods, a системный approach, and content analysis. The results substantiate the interpretation of Jadidism not merely as an educational movement, but as a complex cultural, political, and economic modernization project aimed at transforming Turkestan society.*

Keywords: *Jadidism, Turkestan, modernization, national consciousness, cultural reforms, political movement, economic independence, enlightenment movement.*

KIRISH:

XIX asr oxiri – XX asrning birinchi yarmi Turkiston tarixida chuqur ijtimoiy-siyosiy va madaniy transformatsiyalar davri sifatida alohida ahamiyat kasb etadi. Ushbu davr Rossiya imperiyasi mustamlakachilik siyosati, mahalliy ijtimoiy tuzumning inqirozi hamda modernizatsiya jarayonlarining kuchayishi bilan tavsiflanadi. Ana shunday murakkab tarixiy sharoitda vujudga kelgan jadidchilik harakati Turkiston jamiyatining taraqqiyoti, milliy o'zlikni anglash va ma'rifiy uyg'onish jarayonida muhim omil sifatida namoyon bo'ldi.

Jadidlar faoliyati, avvalo, ta'lim-tarbiya tizimini isloh qilish orqali jamiyatni modernizatsiya qilish g'oyasiga asoslandi. "Usuli jadid" maktablarining tashkil etilishi, yangi darsliklar va o'quv metodikalarining joriy etilishi, matbuot va teatr faoliyatining rivoji madaniy sohada tub o'zgarishlarga olib keldi. Shu bilan birga, jadidlar faqat ma'rifiy islohotlar bilan cheklanmay, balki siyosiy va ijtimoiy faollikni ham kuchaytirib, jamiyatda milliy ong, huquqiy tafakkur va fuqarolik pozitsiyasining shakllanishiga zamin yaratdilar. Ularning siyosiy qarashlari avtonomiya, milliy davlatlilik, konstitutsion boshqaruv, ijtimoiy adolat kabi tushunchalar bilan chambarchas bog'liq edi.

МЕДИЦИНА, ПЕДАГОГИКА И ТЕХНОЛОГИЯ: ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА

Researchbib Impact factor: 13.14/2024

SJIF 2024 = 5.444

Том 4, Выпуск 02, Февраля

Iqtisodiy sohada esa jadidlar savdo-sotiqni rivojlantirish, hunarmandchilik va tadbirkorlikni qo‘llab-quvvatlash, zamonaviy iqtisodiy munosabatlarni joriy etish orqali Turkiston jamiyatini iqtisodiy jihatdan mustaqillikka tayyorlash g‘oyasini ilgari surdilar. Ular iqtisodiy taraqqiyotni milliy mustaqillikning muhim sharti sifatida talqin qilib, iqtisodiy ong va iqtisodiy madaniyatni shakllantirishga intildilar.

Mazkur ilmiy maqolaning maqsadi jadidlarning Turkistondagi madaniy, siyosiy va iqtisodiy faoliyatini kompleks yondashuv asosida tahlil qilish, ularning jamiyat modernizatsiyasidagi o‘rni va tarixiy ahamiyatini ilmiy jihatdan asoslashdan iborat. Tadqiqot jadidchilik harakatining ko‘p qirrali xarakterini ochib berish, uni faqat ma’rifiy oqim sifatida emas, balki keng qamrovli ijtimoiy-siyosiy va iqtisodiy harakat sifatida talqin qilishga qaratilgan.

METODOLOGIYA:

Mazkur tadqiqotda jadidlarning Turkistondagi madaniy, siyosiy va iqtisodiy faoliyatini ilmiy asosda o‘rganish uchun kompleks metodologik yondashuv qo‘llanildi. Tadqiqot interdisiplinar xarakterga ega bo‘lib, tarix, siyosatshunoslik, madaniyatshunoslik va iqtisodiy tarix fanlarining nazariy-metodologik yondashuvlariga tayandi.

Asosiy tadqiqot usullari sifatida **tarixiy-tahliliy, tarixiy-taqqosiy, tizimli yondashuv, kontent-tahlil** va **manbashunoslik tahlili** metodlaridan foydalanildi. Tarixiy-tahliliy metod orqali jadidchilik harakatining shakllanish bosqichlari, rivojlanish dinamikasi hamda uning ijtimoiy-siyosiy muhit bilan o‘zaro aloqadorligi tahlil qilindi. Tarixiy-taqqosiy metod yordamida Turkistondagi jadidchilik harakati boshqa musulmon hududlardagi (masalan, Volgabo‘yi, Qrim va Kavkaz) ma’rifiy-modernistik harakatlar bilan qiyosiy jihatdan o‘rganildi.

Tizimli yondashuv jadidlarning madaniy, siyosiy va iqtisodiy faoliyatini yagona ijtimoiy tizim doirasida o‘zaro bog‘liq jarayonlar sifatida tahlil qilish imkonini berdi. Kontent-tahlil metodi orqali jadid matbuoti (gazeta va jurnallar), darsliklar, publitsistik asarlar, siyosiy bayonotlar va dasturiy hujjatlar tahlil qilinib, ularning g‘oyaviy yo‘nalishi, terminologik apparati va diskursiv xususiyatlari aniqlashtirildi.

Manbashunoslik tahlili doirasida arxiv hujjatlari, rasmiy ma’lumotlar, davriy matbuot, memuarlar, zamondoshlarning esdaliklari, shuningdek, mahalliy va xorijiy tadqiqotchilar tomonidan yaratilgan ilmiy adabiyotlar o‘rganildi. Birlamchi manbalar sifatida jadid namoyandalarining asarlari, maktab dasturlari, nizomlar, siyosiy

МЕДИЦИНА, ПЕДАГОГИКА И ТЕХНОЛОГИЯ: ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА

Researchbib Impact factor: 13.14/2024

SJIF 2024 = 5.444

Том 4, Выпуск 02, Февраля

murojaatlar va nashr materiallari foydalanildi. Ikkilamchi manbalar esa tarixiy tadqiqotlar, monografiyalar, dissertatsiyalar va ilmiy maqolalarni qamrab oldi.

Shuningdek, tadqiqotda **muammoviy-tadqiqot yondashuvi** qo'llanilib, jadidchilik harakati Turkiston jamiyatini modernizatsiya qilishga qaratilgan konseptual loyiha sifatida talqin qilindi. Natijalarni umumlashtirishda **induktiv** va **deduktiv** tahlil usullari uyg'unlashtirildi. Metodologik yondashuvlar majmuasi jadidlarning faoliyatini fragmentar emas, balki kompleks va tizimli jarayon sifatida ilmiy asosda ochib berishga xizmat qildi.

NATIJALAR:

Tadqiqot natijalari jadidchilik harakatining Turkistondagi madaniy, siyosiy va iqtisodiy taraqqiyotga ta'siri aniq tarixiy shaxslar faoliyati orqali tizimli tarzda namoyon bo'lganini ko'rsatdi.

Madaniy sohada jadidlarning faoliyati, avvalo, ta'lim tizimini isloh qilish orqali namoyon bo'ldi. Ismoil G'aspirali tomonidan ilgari surilgan "usuli jadid" ta'lim modeli Turkistonda Munavvarqori Abdurashidxonov, Mahmudxo'ja Behbudiy, Abdulla Avloniy kabi jadidlar tomonidan amaliyotga joriy etildi. Munavvarqori tomonidan Toshkentda ochilgan yangi usul maktablari, Avloniyning "Turkiy guliston yoxud axloq", "Birinchi muallim", "Ikkinchi muallim" kabi darsliklari ta'lim mazmunining zamonaviylashuviga xizmat qildi. Behbudiyning teatr faoliyati ("Padarkush" dramasi) orqali jamiyatda ijtimoiy ong va tanqidiy tafakkur shakllandi. Matbuot sohasida "Taraqqiy", "Shuhrat", "Sadoyi Turkiston", "Oyna" kabi nashrlar jadid g'oyalarining keng ommaga tarqalishiga sabab bo'ldi. Natijada Turkistonda zamonaviy madaniy makon shakllandi va milliy ma'rifat paradigmasi yuzaga keldi.

Siyosiy yo'nalishda jadidlar faoliyati milliy siyosiy tafakkurning shakllanishida muhim rol o'ynadi. Mahmudxo'ja Behbudiy, Mustafo Cho'qay, Fayzulla Xo'jayev, Abdurauf Fitrat kabi jadidlar siyosiy maydonda faol ishtirok etib, milliy davlatlilik, avtonomiya va huquqiy boshqaruv g'oyalarini ilgari surdilar. Xususan, 1917-yilda e'lon qilingan **Turkiston Muxtoriyati** jadidlarning siyosiy qarashlari amaliy ifodasi sifatida namoyon bo'ldi. Mustafo Cho'qayning siyosiy faoliyati Turkiston masalasini xalqaro miqyosga olib chiqdi, Fitratning siyosiy-falsafiy asarlari esa milliy davlat g'oyasining nazariy asoslarini shakllantirdi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, jadidlar milliy ongni siyosiy ong darajasiga ko'targan ijtimoiy kuch sifatida shakllandi.

Iqtisodiy sohada jadidlar iqtisodiy mustaqillikni milliy ozodlikning asosiy sharti sifatida talqin qilgan. Abdulla Avloniy, Fitrat, Behbudiy va Fayzulla Xo'jayev

МЕДИЦИНА, ПЕДАГОГИКА И ТЕХНОЛОГИЯ: ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА

Researchbib Impact factor: 13.14/2024

SJIF 2024 = 5.444

Том 4, Выпуск 02, Февраля

asarlarida savdo, hunarmandchilik, ishlab chiqarish, kasb-hunar ta'limi va iqtisodiy madaniyat masalalari muhim o'rin egallaydi. Xususan, Avloniy va Behbudiy iqtisodiy savodsizlikni millatning orqada qolish sababi sifatida tanqid qilgan, zamonaviy kasb-hunar egallashni taraqqiyot omili deb baholagan. Jadidlarning iqtisodiy qarashlari orqali Turkistonda bozor munosabatlariga moslashuv, tadbirkorlik ruhining shakllanishi va iqtisodiy tafakkurning modernizatsiyasi jarayoni boshlangan.

Umumiy natijalar shuni ko'rsatadiki, jadidchilik harakati aniq tarixiy shaxslar faoliyati orqali amalga oshgan **kompleks modernizatsiya loyihasi** bo'lib, u madaniy uyg'onish (Avloniy, Behbudiy, Munavvarqori), siyosiy ozodlik g'oyasi (Cho'qay, Fitrat, Xo'jayev) va iqtisodiy mustaqillik konsepsiyasi bilan uzviy bog'liq holda rivojlangan. Jadidlar Turkiston jamiyatida zamonaviy milliy davlat, fuqarolik jamiyati va modern ijtimoiy tizim asoslarini shakllantirishga intilgan tarixiy harakat sifatida namoyon bo'lgan.

MUHOKAMA:

Tadqiqot natijalari jadidchilik harakatining Turkiston tarixidagi o'rni faqat ma'rifiy islohotlar doirasida emas, balki keng qamrovli madaniy, siyosiy va iqtisodiy modernizatsiya jarayoni sifatida talqin qilinishi zarurligini ko'rsatadi. Jadidlar faoliyatini an'anaviy tarixshunoslikda ko'pincha "ma'rifatchilik harakati" sifatida tor doirada baholash holatlari uchraydi. Biroq ushbu tadqiqot natijalari bu yondashuvning yetarli emasligini, jadidchilikning asl mohiyati ijtimoiy tizimni tubdan yangilashga qaratilgan kompleks transformatsion loyiha bo'lganini asoslaydi.

Jadidlarning madaniy faoliyati (Avloniy, Behbudiy, Munavvarqori) jamiyat ongini o'zgartirishga yo'naltirilgan strategik jarayon sifatida namoyon bo'lgan. Ta'lim, matbuot va teatr orqali ular "bilim – taraqqiyot – milliy uyg'onish" zanjirini shakllantirdilar. Bu holat jadidchilikni faqat pedagogik islohot sifatida emas, balki ong transformatsiyasi mexanizmi sifatida tushunishga imkon beradi. Ilmiy muhokamada bu jarayon Yevropa Ma'rifatchiligi bilan qiyoslanadi, ammo jadidchilikning o'ziga xos jihati shundaki, u G'arb modernizatsiya modelini to'g'ridan-to'g'ri ko'chirmay, uni mahalliy diniy, madaniy va ijtimoiy qadriyatlar bilan uyg'unlashtirgan.

Siyosiy jihatdan jadidlar faoliyati milliy ongning siyosiy ongga aylanish jarayonini tezlashtirgan. Turkiston Muxtoriyati tajribasi, Mustafo Cho'qay va Fitratning siyosiy faoliyati jadidchilik harakatining nazariy g'oyalardan amaliy siyosiy loyihaga o'tganini ko'rsatadi. Shu nuqtayi nazardan, jadidlar faoliyatini mustamlakachilik sharoitida shakllangan milliy siyosiy elita sifatida baholash mumkin.

МЕДИЦИНА, ПЕДАГОГИКА И ТЕХНОЛОГИЯ: ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА

Researchbib Impact factor: 13.14/2024

SJIF 2024 = 5.444

Том 4, Выпуск 02, Февраля

Muhokama jarayonida bu holat jadidlarni “madaniy islohotchilar” emas, balki “milliy davlatchilik g‘oyasining tashuvchilari” sifatida qayta talqin qilish zaruratini yuzaga keltiradi.

Iqtisodiy jihatdan jadidlar tomonidan ilgari surilgan g‘oyalar zamonaviy iqtisodiy tafakkurning dastlabki konseptual asoslari sifatida baholanadi. Ularning iqtisodiy mustaqillikni siyosiy mustaqillikning sharti sifatida talqin qilishi jadidchilik mafkurasining strategik chuqurligini ko‘rsatadi. Bu jihat ilmiy adabiyotlarda kam yoritilgan bo‘lib, jadidlarning iqtisodiy qarashlari ko‘pincha ikkinchi darajali masala sifatida baholanadi. Tadqiqot natijalari esa iqtisodiy yo‘nalish jadidchilik harakatining markaziy komponentlaridan biri ekanini ko‘rsatadi.

Muhokama natijasida jadidchilik harakati **madaniy uyg‘onish + siyosiy ozodlik + iqtisodiy mustaqillik** modeliga asoslangan uch komponentli taraqqiyot konsepsiyasi sifatida namoyon bo‘ladi. Bu model jadidchilikni tarixiy hodisa sifatida emas, balki konseptual modernizatsiya paradigmasi sifatida talqin qilish imkonini beradi. Shu asosda jadidlar merosi bugungi O‘zbekiston jamiyatida modernizatsiya, milliy identitet va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish jarayonlari uchun tarixiy-ilmiy asos vazifasini bajarishi mumkin.

Shuningdek, muhokama doirasida jadidchilik harakatining ichki qarama-qarshiliklari ham e‘tirof etiladi. Jadidlar orasidagi strategik tafovutlar (madaniy islohotlar ustuvorligi yoki siyosiy kurash ustuvorligi), sovet davri repressiyalari natijasida harakatning institutsional uzluksizligi buzilgani jadidchilikning to‘liq tarixiy potentsialini amalga oshirishiga to‘sqinlik qilgan omillar sifatida baholanadi. Bu holat jadidchilik harakatini idealizatsiya qilishdan ko‘ra, uni real tarixiy sharoitlar doirasida tanqidiy tahlil qilish zarurligini ko‘rsatadi.

XULOSA:

Mazkur tadqiqot jadidchilik harakatining Turkiston tarixidagi o‘rni va ahamiyatini kompleks yondashuv asosida tahlil qilish imkonini berdi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, jadidlar faoliyati faqat ta‘lim islohoti va ma‘rifiy uyg‘onish bilan cheklanmagan, balki jamiyatni tubdan yangilashga qaratilgan madaniy, siyosiy va iqtisodiy modernizatsiya loyihasi sifatida shakllangan.

Jadidlarning madaniy sohadagi faoliyati (Munavvarqori Abdurashidxonov, Mahmudxo‘ja Behbudiy, Abdulla Avloniy) orqali ta‘lim tizimi modernizatsiya qilindi, matbuot va teatr rivojlantirildi, milliy ong va tanqidiy tafakkur shakllandi. Siyosiy yo‘nalishda (Mustafo Cho‘qay, Abdurauf Fitrat, Fayzulla Xo‘jayev) milliy davlatlilik,

МЕДИЦИНА, ПЕДАГОГИКА И ТЕХНОЛОГИЯ: ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА

Researchbib Impact factor: 13.14/2024

SJIF 2024 = 5.444

Том 4, Выпуск 02, Февраля

avtonomiya, huquqiy boshqaruv va fuqarolik jamiyati g'oyalari nazariy va amaliy darajada ilgari surildi. Iqtisodiy sohada esa jadidlar iqtisodiy mustaqillikni milliy ozodlikning asosiy sharti sifatida talqin qilib, kasb-hunar ta'limi, tadbirkorlik va iqtisodiy madaniyatni rivojlantirish orqali jamiyatni iqtisodiy jihatdan mustahkamlashga intildilar.

Tadqiqot asosida xulosa qilish mumkinki, jadidchilik harakati Turkistonda **zamonaviy milliy jamiyat va davlat modelini shakllantirishga qaratilgan tarixiy konseptual harakat** sifatida namoyon bo'lgan. U milliy identitetning shakllanishi, fuqarolik jamiyatining paydo bo'lishi va modern ijtimoiy tuzumga o'tish jarayonlarining g'oyaviy asoslarini yaratdi. Jadidlar merosi bugungi O'zbekiston jamiyatining modernizatsiya jarayonlari uchun ham muhim tarixiy-ilmiy manba bo'lib xizmat qiladi.

Shuningdek, tadqiqot jadidchilik harakatini idealizatsiya qilmasdan, uni real tarixiy sharoit, ichki qarama-qarshiliklar va tashqi siyosiy omillar ta'siri doirasida baholash zarurligini ko'rsatadi. Bu yondashuv jadidlar merosini ilmiy asosda qayta talqin qilish va undan zamonaviy ijtimoiy-siyosiy rivojlanish strategiyalarida foydalanish imkoniyatlarini kengaytiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Avloniy, A. (1913). *Turkiy guliston yoxud axloq*. Toshkent.
2. Behbudiy, M. (1911). *Padarkush*. Samarqand.
3. Fitrat, A. (1993). *Tanlangan asarlar* (1-jild). Toshkent: Fan.
4. Cho'qay, M. (1992). *Turkiston sovetlar ostida*. Istanbul: Turkiston nashriyoti.
5. Qosimov, B. (2004). *Milliy uyg'onish davri o'zbek adabiyoti*. Toshkent: Ma'naviyat.
6. Qosimov, B. (2011). *Jadidlar va jadidchilik harakati*. Toshkent: Akademnashr.
7. Alimuhamedov, B. (2000). *O'zbek jadidchiligi tarixi*. Toshkent: Fan.
8. Karimov, I. A. (1998). *Tarixiy xotirasiz kelajak yo'q*. Toshkent: Sharq.
9. Rashidov, T. (2006). *Jadidchilik harakati va Turkiston ijtimoiy hayoti*. Toshkent: Fan.